

СОМАТИЗМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГОВІРКИ СЕЛА РУСЬКІ КОМАРІВЦІ УЖГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (43)
УДК 811.161.2'282.2(477.87)+81'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).39-48

Баньої В., Петруляк Н. Соматизми у складі фразеологізмів закарпатської говірки села Руські Комарівці Ужгородського району: етнолінгвістичний аспект; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню фразеологізмів із компонентами-соматизмами, що зберігають зв'язок зі світоглядними настановами носіїв говірки, слугують джерелом етнокультурної та духовної інформації. Проаналізовано соматизми з високою й середньою фразеотвірною активністю в складі фраземіки говірки села Руські Комарівці Ужгородського району Закарпатської області, окреслено специфіку символічного значення соматизмів-компонентів, що є носіями типових народних уявлень. З'ясовано, що функціонування соматизмів у межах фразеологічної системи демонструє особливості образно-емоційного мислення, етнокультурну пам'ять носіїв говірки, асоціативний зв'язок з функціональним навантаженням соматичного компонента. Досліджено, що найвищою фразеопродуктивністю характеризуються номени *рука, нога, голова*, з якими асоціюються фізична, інтелектуальна й психоемоційна сфери як обов'язкові складники гармонійного існування. Символіка соматизмів багатоаспектна й відображає ціннісні орієнтири носіїв говірки: *око* переважно символізує істинність, правду, здатність об'єктивно сприймати й оцінювати дійсність; *рот і язик* є репрезентантами мовленнєвої діяльності; *зуби* асоціюються зі зброєю, силою; *вуха* можуть слугувати оцінними засобами фізичного й емоційного стану, *серце* символізує емоційно-почуттєву сферу; традиційно негативну символічну завантаженість реалізують компоненти *ніс* (символізує негативні прояви діяльності людини) і *палець* (асоціюється з трудовою діяльністю). Особливе місце в духовній культурі мешканців села посідає *душа*, що є символом безсмертя, вічності віруючої людини, а в складі фразем найчастіше характеризує емоційну діяльність, внутрішні психічні переживання. Зроблено висновки, що символічне наповнення соматизмів є результатом антропоцентричного характеру відтворення дійсності й засвідчує особливості образно-емоційного мислення, психічної діяльності людини. Аналізовані соматичні компоненти у складі фразеологізмів говірки села є репрезентантами етнокультурної інформації й пов'язані з розгалуженою системою магічно-релігійних уявлень.

Ключові слова: фразеологізм, соматизм, символічне значення, етнокультурна інформація, говірка села Руські Комарівці.

Постановка проблеми. Засобом пізнання світу для людства цілком закономірно слугувало власне тіло. Людина як невід'ємний складник природи могла бути чи не найточнішим мірилом природних явищ, інструментом пізнання життєвих законів, правил функціонування Всесвіту. Навички людини в будь-яку епоху формуються зі сприйняття себе, і кожен пізнає світ настільки, наскільки це дозволяє зробити власний досвід. Соматичний принцип осмислення навколишнього реалізовано в різних сферах людської діяльності. Багато вірувань ґрунтується на явищі антропоморфізму для пояснення світобудови. Останнім часом набуває великої актуальності вивчення людського чинника в мові, це «свідчить про важливе методологічне зрушення, що намітилося в сучасному мовознавстві. Антропоцентрична парадигма, що припускає звернення до аналізу семантичних і понятійних категорій егоцентричної спрямованості, набуває, таким чином, домінуючого значення в сучасних лінгвістичних дослідженнях. Лексико-семантичне поле “частини

тіла” стосується категорії егоцентричної спрямованості і охоплює безліч концептів, що синтезуються за допомогою ментально-когнітивних операцій носіїв мови» [Берта 2017, с. 58]. Незаперечним фактом у сучасній лінгвістиці є те, що антропоцентричний характер відтворення дійсності відображають фразеологічні одиниці в межах будь-якої мовної системи. Фразеологізми з соматичним компонентом демонструють уявлення людини не лише про світобудову, але й фіксують власне бачення себе як важливої частини природи з тотожною будовою й функціями.

Стереотипні форми людської діяльності яскраво відображено в діалектній фраземіці, що закарбувала приховані глибинні смисли й може продукувати відносно нові. Семантична структура соматизмів у межах фразеологічних одиниць репрезентує тісний зв'язок значеннєвого наповнення фразем із фрагментами духовного життя: «Значення соматизму в складі фразеологічних одиниць підлягає різним семантичним трансформаціям у

процесі його фразеологізації, однак названий компонент не втрачає генетичного зв'язку з вихідною лексемою. Показово, що соматична лексика суцільно символічна: волосся – символ сили, рот – слова, кров – спорідненості, серце – життя, любові, співчуття» [Барвіна 2012, с.47]. Внутрішня форма фразем із соматичним компонентом зберігає зв'язок зі світоглядними настановами носіїв говірки, які намагалися інтерпретувати уявлення про світобудову через мовні одиниці: «Широкі зв'язки соматизмів із реаліями навколишнього світу, в основі яких лежить принцип антропоморфізму, породжують умови для символізування функцій різних частин тіла, для утворення складної системи переносних значень у лексем цієї групи і сприяють фразеологізації соматичних словосполучень. У фразеологічній системі будь-якої мови концептуалізовано знання про мовну картину світу і всі типи відношень суб'єкта до її фрагментів» [Берта 2017, с.58].

Аналіз досліджень. Соматизми як компоненти фразем проаналізовано в різноаспектних наукових студіях М. Алефіренка, О. Андрейченко, В. Жукова, М. Копиленко, В. Мокієнка, Л. Коломієць, О. Селіванової та ін. Спостерігається посилення наукового інтересу до аналізу соматизмів у межах фразеологізмів різних мов (О. Андрейченко, Н. Андрейчук, Ф. Вакк, І. Задорожна, О. Селіванова, О. Толстова).

Актуальною є проблема розгляду фразем як етнокультурного феномену й дослідження символіки слів-компонентів фразеологічних одиниць на ґрунті української мови, яке «може не тільки розширити опис народних символів, а й доповнити, уточнити саме поняття символу, символічного образу, символічного значення в лінгвістичному аспекті» [Кононенко 2002, с. 228]. Н. Венжинович зауважує, що «етнокультурний компонент фразеологічного значення (етнокультурна конотація) повинен розглядатися як певні знання про культуру, особливості її актуалізації у сфері ідіоматики, що склалася серед носіїв тієї чи іншої мови, зберігаються в їхній пам'яті» [Венжинович 2006, с. 19]. Ураховуючи зазначене, важливим постає питання фіксації й детального опрацювання діалектних фразем з компонентами-соматизмами як джерела етнокультурної та духовної інформації: «Майже всі соматизми є символічними утвореннями, що передаються від покоління до покоління на підсвідомому рівні. Символ у процесі формування фразеологічної одиниці часто набуває національного характеру. Знання світу символів допомагають усвідомити картину реального світу, зрозуміти спосіб мислення наших пращурів, полегшують процес передачі інформації в межах фразеологічної одиниці» [Кевлюк 2012, с.77]. Символіку компонентів фразеологічних одиниць у своїх дослідженнях розглядали Л. Авксентьев, М. Алексєнко, Н. Венжинович, В. Кононенко, О. Куцик, О. Левченко, В. Телія, В. Ужченко, Т. Черданцева й інші. Закарпатську діалектну фразеологію комплексно дослідив В. Лавер. Окремі проблеми функціонування фразем в українських закарпатських говірках порушено в працях А. Галас,

О. Мигoliniнець.

Мета статті – проаналізувати соматизми, що характеризуються високим та середнім рівнем продуктивності в межах фраземіки говірки села Руські Комарівці, з погляду етнокультурного наповнення, зокрема важливо з'ясувати особливості символічного значення соматизмів-компонентів, що є носіями типових народних уявлень, «мотивують смисли, пов'язані з функціональним призначенням частин тіла, стереотипні уявлення про них, глибоко закорінені в людській свідомості» [Барвіна 2012, с.47].

Матеріалом дослідження слугували фразеологізми, записані від носіїв говірки села Руські Комарівці Ужгородського району Закарпатської області впродовж 2010–2020 років. Нині картотека налічує близько 1000 одиниць, з них понад 40 % – фраземи, що містять соматичний компонент. Варто зауважити, що функціонування соматизмів у межах фраземіки говірки демонструє особливості образно-емоційного мислення, глибокий етнокультурний зміст. На сучасному етапі символічне навантаження фразеологічних одиниць є продуктом ментального осмислення дійсності, що відтворює не об'єктивні знання, пов'язані з реальним походженням фразем, а репрезентує етнокультурну пам'ять носіїв говірки, асоціативний зв'язок з функціональним навантаженням соматичного компонента. За нашими спостереженнями, респонденти мотивують значення фразем й уживають контекстуально (надаючи негативного чи позитивного забарвлення) відповідно до етнічних стереотипів. Як зазначає В. Кононенко, «досвід, фонові, пресупозитивні знання, зумовлені традиціями, реаліями навколишньої дійсності, підтримують символічне значення, а постійні асоціації, що супроводжують символ, створюють передумови для його вживання в складі готових словесних формул, визначають його здатність передавати глибокий зміст, ідею» [Кононенко 2002, с.231].

Методи та методика дослідження. Методика дослідження визначається його метою. Ґрунтується на таких загальнонаукових методах, як спостереження й індукція. З лінгвістичних методів використано описовий (для інвентаризації, систематизації аналізованих одиниць, окреслення особливостей етнокультурних складників, репрезентованих у говіркових фраземах) та метод етнолінгвістичного аналізу (для встановлення зв'язку фразеологічних одиниць із соматичними компонентами, особливостей їхнього функціонування з духовною культурою, магічно-релігійним мисленням носіїв говірки).

Виклад основного матеріалу. До соматичної лексики зараховуємо традиційні в мовознавстві групи номенів на позначення частин тіла людини: сомонімічні (загальносистемні, для називання тіла), остеонімічні (назви кісткової системи організму), спланхонімічні (назви внутрішніх органів загалом), ангіонімічні (найменування елементів кровоносної системи організму), міологічні (назви м'язів), сенсонімічні (найменування органів чуття) [Приходько 2016, с. 207]. Уважаємо соматичним компонентом лексему *душа*, оскільки вона позначає прояв людської діяльності, також душу можна

кваліфікувати як внутрішній орган, який співвідноситься з серцем.

Дослідники виділяють дві виразні групи (ядерну та периферійну, що сформувалася асоціативним способом) фразеологізмів: фразеологізми із соматичним компонентом, що мають високу фразеотворчу активність (*голова, серце, душа, рука, нога та око*), і фразеологізми з соматичним компонентом, що мають низьку фразеологічну активність (*бік, ніт, шия, нуп, тім'я, жили, брови, кістки* тощо). Уважають, що на такий розподіл вплинула і багатовікова опозиція духовного й тілесного (духовне пов'язане з головою, мозком, серцем, душею, а тілесне – з тілом, плоттю, кістками, шкірою, хребтом, ребрами, жилами, ногами і руками), що так само розділяє соматичні компоненти [Кевлюк 2012, с.77].

Як стверджує Н. Барвіна, «чим вагоміша частина тіла для людини та її переживань, тим частіше й легше відбувається процес фразеологізації цього соматизму, адже в наївній картині світу спосіб сприйняття навколишнього середовища має пріоритетні позиції перед дійсним станом речей. Частотність функціонування назви того чи іншого тілесного органу в фразеологізмах залежить насамперед від обізнаності людини про точне місцезнаходження відповідного соматизму, а також важливості його функції для життєдіяльності. Такі назви внутрішніх органів, як *підшлункова залоза, трахея*, не вживають у стійких виразах, оскільки пересічна особа їхнє призначення й розташування в організмі може пояснити лише приблизно, що не сприяє створенню яскравих образів та асоціацій» [Барвіна 2012, с.47]. За її спостереженнями, у «Словнику фразеологізмів української мови» найбільш фразеологічно активними соматизмами є *око* (336 фразеологічних одиниць), *голова* (246), *рука* (208), *душа* (201), *серце* (174) [там само]. У фразеологічній системі говірки села Руські Комарівці висока й середня фразеотвір-на активність характерна для соматизмів *рука* (53 одиниці), *нога* (42), *голова* (41), *око* (34), *серце* (24), *душа* (18), *зуби* (18), *ніс* (16), *рот* (14), *вуха* (14), *палець* (14). Соматизми *рука* й *нога* як символ життєвої енергії, здоров'я, праці й добробуту, лексема *голова*, що асоціюється з розумовими процесами, утворюють важливу тріаду, що може забезпечити, на думку носіїв говірки, гармонійне людське існування. Інші соматичні компоненти (*шкура, кров, язик, плечі, губи, ребра, кістки, сльози, шия, волосся, хребет, кишки, печінка* та ін.) мають низький рівень продуктивності.

Рука. Найбільшу кількість становлять фразеологізми із соматичним компонентом *рука* (*руки*). Руки символізують важливу роль у людському діянні, засвідчують сприйняття цієї частини тіла як найвищої цінності, незамінного складника. Кожна з двох верхніх кінцівок виконує функцію «опори руху і захисту внутрішніх органів від пошкодження та інших впливів навколишнього середовища. Крім суто фізичного призначення, рука у процесі вдосконалення людини як суспільної істоти, розвитку діяльності особи набула досить значного статусу і характеру» [Енциклопедичний словник... 2015,

с.705]. За віруваннями мешканців села, рука слугує предметом-посередником між світом живих і світом мертвих: після повернення з цвинтаря миття рук є обов'язковим ритуалом, який допомагає померлій душі очиститися від гріхів, а живій – позбавитися мертвої енергетики. Як зазначає В. Жайворонок, «мити руки — теперішній акт гігієни, у давнину був традиційною обрядодією, яка супроводжувала кожен релігійну або магічну церемонію; люди вважали святі речі сповненими небезпечної сили, тому коли торкалися їх, то опісля змивали наслідки дотику; за біблійними приписами, треба мити руки після читання Святого Письма; ... миють руки після похоронного обряду» [Жайворонок 2006, с. 510–512]. У говірці села функціонує фразема *уміти руки* 'ухилитися від участі у справі, ухилитися від будь-якої відповідальності', що є біблійною за походженням та символізує жорстокість і лицемірство. В уявленнях закарпатців рука може бути не лише предметом-посередником, але й інструментом магічної жестикуляції (наприклад, під час богослужіння на Великдень *босорк'ан'а* (відьма), щоб не втратити надприродної сили на весь рік, повинна торкнутися рукою священника). З цими віруваннями пов'язують функціонування фразеологічних одиниць *розв'ести руками* 'здивуватися, захопитися, розгубитися; продемонструвати безсилля', *розв'язати руки* 'звільнити від певних обов'язків, дати можливість діяти вільно', де руки асоціюються з силою.

Символіка образу руки є багатоаспектною. Фразеологізмів, у яких актуалізувалася сема 'кожна з верхніх кінцівок людини як знаряддя діяльності, праці' [Словник української мови 1977, с. 899], найбільше. Соматичний компонент символізує працю, досвід, уміння, вправність, які носії говірки вважають мірилом сенсу людського існування, основою гідного життя: *голыми руками не в'оз'меш* 'надзвичайно спритний, хитрий, досвідчений'; *золоті руки* 'майстер своєї справи, здібна людина; уміє все зробити', *маїстер на всі руки* 'уміла, здібна до всього людина', *мати легку руку* 'бути вправним, умілим', *набути руку* 'набути досвіду, уміння в чому-небудь', *ростуть руки з гузіці* 'хто-небудь невправно щось робить, не вміє робити чогось', *руки не доход'ат'* 'хто-небудь не має можливості зробити що-небудь, про брак часу', *руки свєрбл'ат'* 'про велике бажання щось зробити, чимось займатися', *чужіми руками гран'* *грєбсти* 'використовувати результати праці, зусилля інших у своїх інтересах'.

Розуміння руки як символу праці спричинило асоціацію з добробутом, удачею: *з голыми руками* 'без нічого, нічого не приносячи', *з легк'ойі руки* 'за чийсь вдалим починанням, добрим прикладом', *к'уку в руку* 'гроші; хабар', *мати легку руку* 'комусь легко й швидко вдається вирішувати будь-яку справу', *позолотити ручку* 'дати гроші', *притіти до рук*, переважно зі словом *сам'ой* 'легко дістається, без труднощів', *прос'т'агнути руки* 'жебракувати, просити щось', *с прос'т'агнутоу рукоу*, переважно зі словом *ходіти* 'жебракувати, просити милостиню'.

Рука є ознакою фізичної, рідше духовної сили: *валитис'а з рук* 'кому-небудь не вдається щось,

не виходить через втому, відсутність настрою», *вз'ятис'я в руки* 'оволодіти своїми почуттями, заспокоюватися', *давати волю рукам* 'бити', *не затр'асес'я рука* 'хто-небудь не зупиниться ні перед чим, не злякається', *одбітис'я од рук* 'втекти від кого-небудь, уникнути когось', *опустити руки* 'впасти в розпач, апатію', *понести в руки* 'бути захопленим, спійманим', *пуд гар'ачу руку* 'у момент великого збудження, роздратування', *пуд'н'ати руку* 'побити когось, вдарити', *рука не пуднімає':а* 'не вистачає рішучості покарати, побити, убити', *руки свє'рбл'ят'* 'хочеться вдарити, побити когось', *м'ажка рука* 'хто-небудь може боляче вдарити', *приєбрати до рук* 'примушувати слухатися', *скласти руки* 'перестати діяти через зневіру в успіх справи, ставати пасивним', *тве'рда рука* 'вольовий, сильний характером', *тримати в руках* 'утримувати в залежності, позбавляти волі'. З образу руки як мірила сили людини, що сприймається в культурі українського народу з давніх часів, постали фразеологічні одиниці, які виражають відносини між людьми [Енциклопедичний словник... 2015, с.706], зокрема бажання діяти спільно: *вдарити по рукам* 'домовитися', *обомá руками* 'повністю, цілком підтримуючи', *рука в руку*, переважно зі словом йти 'поруч, один біля одного', *м'агнути за руку* 'підтримувати когось; діяти в чийх-небудь інтересах'. Відповідно рука може символізувати заступництво, владу: *мати руку* 'користуватися протекцією', *пути по рукам* 'потрапляти від одного до іншого; побувати під чийось впливом'.

Традиційно «характерна ознака рук – брати й давати – породжує вірування, пов'язані з асоціативними ознаками щедрості/скупості – затиснена в кулак рука означає скупість, розпростерта – щедрість» [Жайворонок 2006, с. 510–512], проте може продукувати негативну символічну ознаку, яка, можливо, також відображає уявлення щодо магічних особливостей руки: *нає'рті руки* 'нажитися, збагатитися незаконно на чомусь', *на руку* 'бути корисним, вигідним', *не'чистий на руку* 'схильний до крадіжок, шахрайства', *поганити руки* 'потрапляти в неприємну історію, в ганебну справу', *прос'т'агнути руки* 'намагатися заволодіти чим-небудь'.

Нога. Соматичний компонент *нога* пов'язаний з рухом, який, як відомо, є основою розвитку, постійного оновлення та змін, сприймається як життя. Відповідно на ознаці «рух» побудовано багато фразеологізмів, що відображають швидкість пересування, інтенсивність руху, напрямок переміщення, відсутність будь-якого руху тощо: *брати ноги на плічі* 'тікати, бігти', *зєрв'атис'я на ноги* 'швидко встати', *йє'дна нога ту / друга там* 'уживається для вираження наказу, прохання швидко виконати що-небудь', *кудá ноги не'суть'*, переважно зі словом *ити* 'у будь-якому напрямку', *не чути зім'лу пуд ногами*, *не чути нуг 1)* 'бути енергійним, рухливим'; 2) 'дуже швидко', *ни ногóу* 'зовсім не приходити, не з'являтися', *ноги не' буде* 'погроза ніколи не прийти до когось чи кудись'.

Ноги, хоч і асоціюються зі здоров'ям, життєвою енергією, самим життям, можуть слугувати та-

кож символом смерті, оскільки відображають «перехід» в інший світ («*каждий нуїде гет / ус'і нуїдут на тот с'віт*»): *вуне'сти вперед ногами* 'поховати; хто-небудь помре', *вут'агнути ноги* 'умерти', (*бє'ти*) *йє'дноу ногóу попови в жиби* 'бути при смерті'.

Ноги асоціюються з опорою в житті, силою: *валитис'я з нуг* 'втрачати здатність триматися на ногах через хворобу, сильне сп'яніння', *виш'откой гóр'і ногáми* 'велике безладдя, метушня, шум', *ле'т'ити гóр'і ногáми* 'пропадати, зазнавати краху', *ни рук, ни нуг не' чути* 'дуже втомитися', *ноги пудлáмувуц':а* 'хто-небудь дуже втомлений', *не'рє'ступати з ноги на ногу* 'почувати себе нерішуче, ніяково', *покласти на ноги 1)* 'виростити, виховати'; 2) 'вилікувати', *пудтáвити ногу* 'створити неприємності, перешкоди', *с'віт гóр'і ногáми* 'усе змінюється на протилежне', *стáти на ноги* 'стати багатим, поліпшити своє становище'. Фраземи *зім'а горит' пуд ногами* 'для когось становище стає безвихідним, критичним', *пудатис'я пуд ногами*, *шимóл'атис'я пуд ногами* 'заважати, набридати кому-небудь своєю присутністю, діями', *сам чорт ногу зломит'* 'важко зрозуміти щось, розібратися; безлад', *тонтáти пуд ноги* 'не рахуватися з ким-небудь, зневажаючи, ганьблячи кого-небудь; перемагати', *упáсти в ноги* 'уклібно просити' та перераховані вище засвідчують уявлення носіїв говірки про використання ніг як засобу просторової орієнтації, що символізує *верх* (добре / рай) – *низ* (погане / пекло).

Як зазначає В. Жайворонок, за старовинними переказами, у судах дізнавалися правду від підсудних, б'ючи їх по ногах, звідки вислів *у ногах правди нема* (переосмислений нині як запрошення сидати) [Жайворонок 2006, с. 401–402]. Асоціація ніг як об'єкта покарання простежується в говіркових фраземах *вде'рти за бóсу лáбу* 'покарати, побити; дуже насварити', *на бóсу лáбу* 'на біду'.

Ноги у свідомості мешканців села, як і руки, символізують зв'язок з потойбіччям, слугують інструментом магічної жестикуляції: колись ліву ногу жінки використовували, щоб стати відьмою (упродовж певного часу носили хрестик під п'ятою лівої ноги); забороняється «*мáхати*» ногами, бо «*чóрта колішееш*»; радять уранці вставати на праву ногу, щоб велося й цілий день був удалим, якщо ж устати на ліву – цілий день буде поганий настрої, будь-яка розпочата справа не буде успішною (*встáти на л'єву ногу* 'бути в поганому настрої'). Як стверджує В. Жайворонок, «здавна права сторона (права рука і нога) важливіші від лівої (у Євангелії від Матвія йдеться про те, що на Страшному суді поставити Бог вівці (праведних) праворуч Себе, а козлята (грішних) – ліворуч)» [Жайворонок 2006, с. 401–402].

Голова. В українській символіці *голова* уособлює розум, духовне життя; управління, контроль, вона є символом світу, Ісуса Христа; також пов'язана зі сферою і є символом єдності. У світовій культурі голова – амбівалентний символ. Вона – об'єкт і почестей, і безчестя [Енциклопедичний

словник символів культури України 2015, с.180]. Носії говірки вважають голову не лише уособленням розуму, мудрості, вона може символізувати зв'язок з душею, вищими силами, ототожнюватися з самим життям (*поклáсти гóлòву* 'загинути в боротьбі', *путстáвл'áти гóлòву* 'наражатися на небезпеку, ризикувати'). Герберт Кюн вважає, що «обезголовлення тіл у первісну добу свідчить про усвідомлення людиною незалежності духовного елемента, що міститься в голові, від життєвого елемента, репрезентованого тілом» [Керлот 1994, с.145]. Наприклад, носії говірки за головою небіжчика можуть визначити того, хто помер наступним: у який бік повернута голова померлого, звідти варто чекати смерті.

Перш за все голова є символом розуму, тому слугує основним репрезентантом мисленнєвої діяльності. Фраземи з названим соматизмом, характеризуючи розумові здібності людини, мають позитивну (*голова на міс'ці*, з *гóлòвóу* 'кмітливий, розумний', *золотá голова* 'обдарована, здібна людина') й негативну конотацію (*без голови*° 'нерозумний, некмітливий', *голова й два вуха*, *голова д'ар'áва* 'забудькувата людина', *голова не на міс'ці*, *дурнá голова* 'нерозумна, нетямуща людина', *слабій на гóлòву* 'обмежена людина, нерозумна').

Оскільки голова пов'язана з мисленнєвим процесом, вона може асоціюватися з засобом вирішення інтелектуальних завдань, подолання емоційних проблем: *в'уе'рсти з голови*° 'припинити думати про кого-небудь, що-небудь, забути', *в'уле'м'ити з голови*° 'зовсім забути', *голова варит*° 'мисляча й кмітлива людина', *гр'язти собі гóлòву* 'обмірковувати вирішення проблеми, хвилюватися через певну проблему', *зóйти з голови*° 'вирішитися, про проблему, яка нарешті вирішилася', *і ў гóлòву не пришло*° 'не думалося, не гадалося', *ламáти гóлòву* 'напружено думати, працювати над чимось', *морóчити собі гóлòву* 'довго розмірковувати над чимось, перейматися турботами, переживати'.

Голова уособлює саму людину (*кле'пáти гóлòву* (*мозгі*) 'набридати комусь', *морóчити гóлòву* 'обманювати когось, хитрувати', *на гóлòву* 'на біду комусь', *на свóйу гóлòву* 'на шкоду собі', *наф'ит'кати на гóлòву* 'зневажити кого-небудь', *с'істи на гóлòву* 'цілком підкорити кого-небудь своїй волі', *скрут'ити гóлòву* 'сильно побити, покалічити кого-небудь або себе'), може символізувати її фізичний стан (*голова кр'ивá* 'сильний головний біль (переважно від алкогольного отруєння)', *голова розвáл'уйес'á* 'сильний головний біль', *с'в'ічки в гóлòві від'ити* 'відчувати сильний головний біль і запаморочення'), характеризувати людські риси (*в'итор у гóлòві ф'ит'кат*° 'хтось легковажний, несерйозний', *кóрону на гóлòві мáти* 'бути пихатим; загордитися').

Око. Око символізує світло, промінь. У свідомості носіїв говірки очі сприймаються як символ маг'ічного впливу. На їхню думку, люди з «*тудлім воком*» можуть нашкочити, наславши злі промени з очей, «*вре'кті*». Найбільш вразливі діти. Аби захиститися від злого ока, треба скрутити дулю

або подумки тричі промовити фразу «*Вóчі ти сол'ін'і...*». На думку вчених, ще в епоху палеоліту існували численні вірування про «погане» око: індоевропейці вірили, що воно може накликати численні хвороби, нещастя. Щоб запобігти цьому, використовували замовляння [Енциклопедичний словник... 2015, с.573].

Очі як символ сонця, що відображає здатність випромінювати світло й надсилати проміння, зберігають етнокультурну конотацію у фраземах *вóчі гор'áт*° 'вигляд виражає почуття збудження, гніву, радості', *іскри*° з *вóчі ле'т'áт*° 1) 'уживається для підкреслення чийогось гніву'; 2) 'про відчуття запаморочення від удару, фізичного болю'.

Респонденти також наголошують: «*Вóчі мно́го від'áт*° / *á не гóдни пóвісти*». Очі можуть передчувати погане й намагаються сигналізувати про біду (наприклад, будь-який біль в оці є передвісником чогось поганого в житті людини, у такій ситуації треба подумки або пошепки промовляти: «*На виш'ткоїе дóбройе*», розказати про больові відчуття в оці – за допомогою слова «матеріалізувати» погане). Відповідно у світосприйнятті носіїв говірки очі символізують істинність, правду, здатність об'єктивно сприймати й оцінювати дійсність: *вóчі кóле, праўда вóчі кóле* 'комусь неприємно слухати нарікання в його бік', *вóчі с'á бóвут*° 'страх щось робити', *в'упалити вóчі (йáк жáба)*° 'широко розплющити очі, пильно або з цікавістю дивитися на кого-небудь', *закрь'вáти вóчі*° 'не звертати увагу на щось, навмисне не помічати', *откр'ю'ти вóчі*° 'показати всю правду', *ц'в'ікати у вóчі*° 'дорікати', *позирáти йе'днім вóком*° 'побіжно, мимохід'.

Можливість очей виконувати рухи сприяла виникненню фразеологічних одиниць, що вказують на просторове переміщення: *блуд'ити вóчіма*° 'переводити погляд з одного предмета на інший, щось шукати', *вóчі впáли*° 'зупинити погляд на кому- чи чому-небудь, звернути увагу, помітити когось', *вóчі розб'áвцу'á*° 'хтось не може зупинитися погляд на чомусь одному', *кудá вóчі повéдут*° 'у будь-якому напрямку', *не спуш'áти з вóчі*° 'постійно спостерігати, стежити'.

Рот. У світовій міфології «символіці рота, як і символіці вогню, притаманні дві різні характеристики: життєстверджуюча, що властива мовленню, і руйнівна, поглинаюча. Окрім того, рот є межею, де сходиться зовнішній і внутрішній світ. Закритий рот є символом мовчання, таємниці, коли вживається в образному значенні «рот на замок» [Енциклопедичний словник... 2015, с.705]. В уявленнях носіїв говірки *рот* також символізує межу двох світів – цього й потойбічного: покійнику обов'язково підв'язують підборіддя, бо через рот може всяка нечисть зайти з цього світу й вийти з іншого; з цієї ж причини, коли людина позіхає, повинна перехреститися. Можливо, з цим віруванням пов'язані фраземи *пáли'ц' у рот не клад'и* 1) 'хто-небудь, з ким слід бути обережним'; 2) 'який уміє захистити свої інтереси', *позе'рати в рот (//в з'убы°)*° 'услесливо слухати кого-небудь; підлещуватися до когось, виявляти зайву поблажливість у поведженні з ки-

мось, у яких соматичний компонент *рот* уважається джерелом та місцем небезпеки.

Рот є символом «слова як першоджерела життєстверджуючої сили» [Енциклопедичний словник... 2015, с. 704]. У фраземіці села соматизм *рот* як орган мовлення пов'язаний з особливостями мовленнєвої діяльності. Найчастіше фраземи відображають поведінку мовця: *вухопилос'а з рота* 'хто-небудь сказав не подумавши', *говоріти шо в рот лізе* 'не замовкати, говорити все підряд, не задумуючись', *закр'юти рот на замок* 'замовкнути, найчастіше через заборону говорити', *заты'кати рот* 'примувати замовчати, не давати змоги висловитися', *набр'ати в'оду в рот* 'уперто мовчати, нічого не говорити', *не' мати р'ота (йазы'ка)* 'мовчати, не проявляти ініціативи, не мати сміливості висловитися, промовчати', *р'от не зак'рюти* 'не примусити мовчати', *рот с'а не' зак'рюват'* 'говорити багато, не даючи можливості висловитися іншим.

Зуби. У світовій міфології зуби є «давньою зброєю нападу й вираженням активності. Тому втратити зуби означає страх перед повним крахом у житті» [Керлот 1994, с. 223]. Зуби асоціюються з енергією, силою, активністю. Утрата зуба символізує не лише зниження рівня життєвої енергії, але й смерть. На думку мешканців села, утрата передніх зубів у сновидіннях означає смерть когось із рідних, задніх – знайомих людей. Негативний символізм втрачених чи пошкоджених зубів науковці пояснюють уявленням людей про те, що зуби формують певну стіну й інші своєрідні укріплення навколо внутрішнього людини (з матеріальної й енергетичної точки зору), так само очі й погляд слугують захистом духу [Керлот 1994, с. 224]. Відповідно зуби як частина рота, що вважається «межею двох світів», виконують важливу функцію додаткового захисту, тому символізують зброю як засіб захисту, оборону: *востр'іти з'убы'* 'прагнути когось, претендувати; прагнути заподіяти кому-небудь прикрість, шкоду', *д'ати в з'убы'* 'побити кого-небудь', *м'ати зуб* 'сердитися, гніватися', *не' по з'убах* 'не під силу, не вистачає хисту', *показ'ати з'убы'* 'виявити злі наміри', *полам'ати з'убы'* 'не здобути бажаного результату; зазнавати невдачі', *с'ц'іп'іти з'убы'* 'стримувати свої почуття; напружити сили'.

Зуби є кваліфікатором сміху й водночас агресивної поведінки, загрозливого вигляду: *з'убы' вц'іп'іати* 'посміхатися, сміятися без причини', *показ'овати з'убы'* 'робити грізний вигляд; виявляти свою злостиву вдачу', *продав'ати з'убы'* 'сміятися без причини, насміхатися', *скаліти з'убы'* 'озлоблено сміятися, зло висміювати кого-небудь'.

Язик. Як зауважує В. Калько, «у наївній картині світу мови *язик* як орган повністю відповідає за процес мовлення» [Калько 2012, с. 136]. У говірці села фраземи із цим соматичним компонентом також репрезентовані в межах семантичної групи, що відображає розуміння язика як знаряддя спілкування. Язик є репрезентантом мовної поведінки людини переважно з негативною конотацією: *йазы'к бес куστόк* 'хто-небудь дуже балакучий, уміє вільно і влучно висловитися', *йазы'к запл'іт'аєс'а* 'хто-

небудь говорить невиразно (дуже часто про захмелілу людину); має дефекти мовлення', *йазы'к све'рбіт'* 'хто-небудь має непереборне бажання щось сказати', *йазы'ком пле'ска'ти* 'багато говорити', *м'ати до'б'угий йазы'к* 'бути балакучим, не вміти мовчати, любити пліткувати', *прикус'іти йазы'к*, 'замовкнути, утриматися від висловлювань', *тр'імати йазы'к за з'убами* 'мовчати, утриматися від висловлювань', *х'одит' йазы'к як пр'аїник* 'хто-небудь балакучий, любить говорити багато не потрібного'. Негативне забарвлення фразем із соматичним компонентом *язик* свідчить про пріоритети людської життєдіяльності: цінною вважають фізичну роботу, а мовну діяльність сприймають як менш корисний процес. Фразеологізми *йазы'к бес куστόк*, *х'одит' йазы'к як пр'аїник* можуть мати подвійну конотацію й указувати на ораторські здібності мовця. Поєднання соматизму *язик* з дієслівними компонентами *х'одит'*, *све'рбіт'* репрезентує сприймання цієї частини тіла як самостійного незалежного органу, що може символізувати спонтанність, поспіх, необдуманість.

Фраземи *прикус'іти йазы'к*, *тр'імати йазы'к за з'убами* демонструють віру людей у надприродну силу слова. Ці номени із соматизмом-компонентом містять інформацію про вербальний принцип магічного мислення, який може проявлятися в табу. На думку носіїв говірки, вплив будь-якого поганого слова можна нейтралізувати за допомогою простої дії, участь у якій беруть зуби як символ захисту, зброї, тому замовляють: «*Прикус'і собі йазы'к*».

Вуха. Респонденти наголошують, що вуха «*много чу'вут'*», тому, виконуючи важливу життєву функцію (органу слуху), можуть сприймати будь-які невліпові слухові вібрації: якщо горять вуха, то про людину пліткують (завжди в такій ситуації кажуть: «*К'ос' про т'а б'реше*»), у вусі дзвенить – буде новина (у правому – добра, у лівому – погана). Конотативне значення компонента *вуха* зумовлене загальним усвідомленням цієї частини тіла як звукового каналу сприйняття інформації, тому й соматизм актуалізує сему 'орган слуху в людини' (*не' вір'ити вух'ам* 'бути надзвичайно здивованим, почувши що-небудь') або 'зовнішня хрящова частина органу слуху; вушна раковина' (*по самі в'уха* 'дуже сильно, надзвичайно'). У таких фраземах *вуха* можуть слугувати оцінними засобами фізичного й емоційного стану: *ве'дмід' на в'уха наступі'ю* 'хто-небудь зовсім не має музичного слуху', *в'уха в'іанут'* 'кому-небудь неприємно слухати що-небудь', *за в'уха не от':агн'іти* 'хто-небудь любить щось, захоплюється чимось', *закл'ало в'уха* 'хтось погано чує, глухуватий або навмисне не реагує на сказане'.

Вуха як важливий інструмент опрацювання й інтерпретації інформації можуть слугувати символом неуцтва, неухажності, невігластва (*в'іє'дно в'уха вл'ізат' / а в др'угої вул'ізат'* 'не слухати, неуважно слухати', *пуст'іти п'оза в'уха* 'не реагувати на те, що говорять', *сомар'ові в'уха* 'дурна й неуважна людина', *голов'а й два в'уха* 'некмітлива, нетямуща людина').

Символічне значення *вуха* пов'язане з таємни-

цею, бажанням її відкрити, у говірці села цей компонент найчастіше є кваліфікатором останнього: *крайом вуха* 'крадькома щось почути, не повністю; випадково', *настропачити вуха* 'напружено прислухатися до чогось', *нашоробити вуха* 'уважно, з цікавістю слухати', *ропустити вуха* 'довіркою й уважно, з цікавістю слухати'.

Душа. У сучасній українській мові лексема *душа* переважно функціонує зі значеннями 'внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями', 'безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини' [Словник української мови 1971, с. 445].

У духовній культурі мешканців села душа посідає особливе місце: з нею пов'язано чи не найбільше містичних переказів. Душа є символом безсмертя, вічності віруючої людини (*носітис'я йак чорт з гр'ішною душою* 'приділяти надмірну увагу чомусь незначному', *од:ати Бóгу душу* 1) 'всповідатися'; 2) 'умерти', *вхóпити йак чорт гр'ішну душу* 'дуже міцно'), а пов'язані з нею різні ритуали й міфічно-релігійні уявлення підтверджують «символічне значення душі як мислячої, рухомої істоти, яка може жити поза тілом» [Енциклопедичний словник... України 2015, с.245]. Носії говірки вважають, що душа після смерті виходить з тіла й блукає на цьому світі 40 днів. Душі можуть провідувати родичів, тому треба бути обережним: заборонено вночі мати справу з будь-чим гарячим, бо можна обпекти душі. Якщо подібні хатні клопоти є необхідними, варто дотримуватися певних правил. Коли господиня виливає гарячу воду чи викидає грань, то мусить промовляти: «*Миртві душки т'ікайте / жебы^о м вас не^о попіклá*». Під час приготування хліба кажуть: «*Миртві душки / пойте с'а гр'іти*». Душі можуть перетворюватися на певну тварину. Добра душа відразу ж з'являється у вигляді нічного метелика або голуба, гирлиці десь на подвір'ї. Зла душа «*дустайе сатанін'с'кий облик*» і може прийти нічної пори в тілі кішки або собаки, з якими не радять контактувати. Найстрашнішими й небезпечними після смерті є «*двóдушні*» – люди, які за життя займалися ворожінням, водилися з нечистю. Їх легко впізнати після смерті: обличчя покійника має червонуватий відтінок.

Соматичний компонент *душа* функціонує зі значенням 'людина як носій тих чи інших рис, якостей' і є частиною фразеологічних одиниць *жб'оти душá в душу* 'дружно, у злагоді', *кул'ко душá захóче* 'дуже багато, досхочу', *стойáти над душóу* 'настирливо, набридливо, невідступно (перебувати біля когось)', *ни душі* (переважно зі словом *не'йе*) 'абсолютно нікого, жодної людини'.

Душа є символом «безцінного елемента трипостасної будови (тіло – душа – дух)» [Енциклопедичний словник... 2015, с.245], де тіло репрезентує фізичний, а душа – духовний компонент. Цілком закономірно, що лексема *душа* вживається у складі фразем, що найчастіше характеризують емоційну діяльність людини, внутрішні психічні переживання: *брáти за душу* 'хвилювати, зворушувати когось',

вóлити душу 'щиро поділитися найпотаємнішим, з *дóрбóу душóу* 'щиро, радісно', *душá болім'* 'хто-небудь дуже сильно переживає, тривожиться, страждає', *душá не^о на міс'т'і* 'хто-небудь хвилюється, перебуває у стані тривожності', *душá рáдуєс'я* 'хто-небудь відчуває полегшення, душевний спокій, задоволення', *крівити душóу* 'бути нещирим, лицемірити', *одвэсти душу* 'зв'язатися кому-небудь; втішатися', *продати душу* 'зрадити'. Наявність таких одиниць лише підкреслює символічне значення душі як основи чуттєвого буття людини.

Серце – символ Центру; Бога, життя; розуму; ласки; любові, співчуття; радості й смутку; розуміння; сміливості; чистоти [Енциклопедичний словник... 2015, с.737]. У християнстві палаюче серце символізувало релігійне служіння, відданість. Означає любов як центр світла і щастя [Керлот 1994, с. 461]. На думку давніх учених, існують три життєво важливі центри людського тіла – мозок, серце і статеві органи. Найголовніший із них – саме серце, яке, за традиційними уявленнями, є місцем перебування розуму, а мозок слугує лише його засобом [Енциклопедичний словник... 2015, с.737]. В уявленні ж мешканців села *серце* також є частиною тріади *голова – серце – душа* («*три вйédно йак трóйн'ата*», «*йак с'атá трóй'ца*»), проте відповідає за чуттєву сферу («*сэрце ти дас'т знáти*»). Серце безпосередньо пов'язане з душею, оскільки перекачує кров, яка вважається вмістилищем душі. Як оповідають респонденти, перед самим народженням на небі кожній душі призначається певне серце: добре, зле, м'яке, черстве, співчутливе, боязке тощо.

У фраземіці говірки села *серце*, як і душа, символізує емоційно-почуттєву сферу: *брáти бліз'ко до сір'ця* 'болісно сприймати, переживати щонебудь', *з лéгим сір'ц'ом* 'без будь-якої тривоги, жалю, вагань; добре', *зóрвáти сэрце* 'спрямувати свій гнів, невдоволення на кому-небудь', *кóутати в сір'ц'óви* 'хто-небудь хвилюється, чимось дуже переймається', *мáчкі шкр'áбавут' по сір'ц'у* 'хтось має неспокій, тривожиться за кого-небудь; має сумний настрій', *одл'агло от сір'ця* 'хтось відчув полегшення, спокій, заспокоївся', *потипл'іло на сір'ці* 'стало легше, спокійніше', *розмйáкло сэрце* 'хто-небудь розчулився, подобришав', *сэрце болім'* 'хто-небудь тяжко переживає, уболіває', *сэрце йак вóскóчит'* 'хто-небудь відчуває сильний переляк, хвилювання', *сэрце не^о ле'жím'* 'хто-небудь не має прихильності до когось, чогось', *сэрце розр'ывац':а*, *сэрце облівац':а крóул'óу* 'хтось страждає; дуже тяжко переживає', *сэрце стіскац':а* 'хто-небудь непокоїться за когось, страждає', *т'áжко на сір'ці (душі)* 'хто-небудь з гнітючим настроєм, перебуває у важкому психологічному стані'.

Соматичний компонент *серце* має символічне значення любові, прихильності, щирості: *запáсти в сэрце* 'сподобатися', *носіти в сір'ці* 'завжди пам'ятати, думати про когось', *од:ати сэрце* 'щиро любити', *принáло до сір'ця* 'хто-небудь викликає симпатію, почуття кохання, сподобатися', *прирості до сір'ця* 'ставати близьким, дорогим,

рідним'. Серце може ототожнюватися з характером і символізувати лагідність: *мати м'якої серце* 'бути добрим, поступливим', *доброю серце* 'лагідний характер'.

Ніс. В українській культурі соматизм *ніс* наділений широкою символікою: надмірної цікавості до когось, чогось, зарозумілості, обмеженості, всезнайства [Жайворонок 2006, с. 398]. У складі фраземіки села соматичний компонент *нус* уособлює переважно саму людину, символізуючи негативні прояви її діяльності, що найчастіше проявляється у взаєминах з іншими: *водити за нус* 'обдурювати', *втёрти носа* 'перевершити кого-небудь, завершити щось раніше, ніж інші', *дёрти носа, задёрти нус до неба* 'поводити себе пихато, зазнаватися', *д'івати сву нус* 'втручатися в що-небудь', *кривий нус повісти* 'ненавмисне образити кого-небудь', *крутити носом* 'виражати незадоволення ким- або чим-небудь; вередувати'. Символічне значення носа, що виконує функцію мірила чого-небудь, відбилосся у фраземах *кар'ічку на нус* (переважно зі словом *треба*) 'нічого', *на нос'і* 'скоро, незабаром', *пуд носом* 'близько', *спуд носа* 'дуже близько'.

Палець. У світовій міфології *палець* виконує функцію єднання низького світу із земним. Символічно пальці зображувалися як сили душі, що зазвичай залишаються непоміченими, але котрі перешкоджають свідомій роботі розуму [Керлот 1994, с. 380]. Ми вже зазначали, що в уявленні носіїв говірки *палець* пов'язаний з *рукою* й *оком*, оскільки слугує предметом-посередником у магичній дії і сприймається як джерело небезпеки (як стверджують респонденти, саме тому й «*не* може *пальцем* вказувати»). У зв'язку з цим у межах фразеологічної одиниці соматичний компонент *палець* реалізує додаткову негативно забарвлену символічну заван-

таженість. Переважно слугує репрезентантом трудової діяльності (*і пальцем не махнути* 'нічого не зробити для здійснення чогось', *не пальцем робити* 'добре виконувати роботу, якісно', *пальці у пальці не вдарити* 'нічого не зробити для досягнення мети'), пов'язаної з нею фізичної сили (*і пальцем не дотулітис'я* 'не заподіяти ніякої кривди, не розпочати роботу') та досвідченості й вправності (*не пальцем робений* 'кмітливий, розумний; знавець'). Соматизм *палець* є кваліфікатором поведінки, що суперечить суспільним нормам: *опкрутити кругом пальця* 'обдурити, перехитрити кого-небудь', *вказувати пальцем* 'дорікати', *в'уц'яти с пальця* 'вгадати; сказати, ствердити що-небудь, не спираючись на факти'.

Символічність компонента *палець* як мірила чого-небудь у фраземах *пальцем в ге'ртан'ці* *мож* *дос'ігати* 'добре наїстися', *мож на пальцях поліч'ити* 'дуже обмежена кількість чогось' полягає в здатності пальців слугувати рахунковим інструментом, яким людство користувалося з найдавніших часів (наприклад, десяткова, дванадцяткова системи рахунку).

Висновки. Отже, символічне наповнення соматизмів є результатом антропоцентричного характеру відтворення дійсності й засвідчує особливості образно-емоційного мислення, психічної діяльності людини. Аналізовані соматичні компоненти у складі фразеологізмів говірки села є репрезентантами етнокультурної інформації й пов'язані з розгалуженою системою магично-релігійних уявлень. Найвищою фразеопродуктивністю характеризуються компоненти *рука*, *нога*, *голова*, з якими асоціюються фізична, інтелектуальна й психоемоційна сфери як невід'ємні складники гармонійного буття. Символіка соматизмів багатоаспектна й відображає ціннісні орієнтири носіїв говірки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвіна Н.О. Семантико-культурологічні особливості соматичної фразеології. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 44–48.
2. Берта Е.Т. Фразеологізми із соматичним компонентом у сучасних угорській та українській мовах. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. Том 20. № 2. 2017. С. 54–62.
3. Венжинович Н. Про лінгвокультурологічну та етнопсихологічну специфіку ідіоматики. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць)* / Відп. ред. І.В. Сабадош. Випуск 10. Ужгород, 2006. С. 10–20.
4. Енциклопедичний словник... – Енциклопедичний словник символів культури України. За загальною редакцією В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е видання. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
6. Калько В. Лінгвокультурний аналіз соматизму *язик* в українських пареміях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Філологія (мовознавство)*. №16. 2012. С. 135–140.
7. Кевлюк І.В. Структурно-семантична та етнокультурологічна характеристика соматизмів (на прикладі фразем із компонентом *око*). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Випуск 8. 2012. С. 75–83.
8. Керлот Хуан Едуардо. Словарь символов. Москва: REFL-book, 1994. 608 с.
9. Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи. *МОВА. КУЛЬТУРА. СТИЛЬ. Збірник статей*. Київ – Івано-Франківськ, 2002. С. 226–236.
10. Патен І. Соматичний компонент у складі фразеологічних одиниць зі значенням переміщення у просторі (на матеріалі української, польської та англійської мов). *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. Випуск 36. 2015. С.88–96.

11. Приходько І.М. Соматична лексика: межі поняття та спроба класифікації. *Вісник Запорізького національного університету*. № 1. 2016. С. 203–212.
12. Словник української мови: в 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1971. Т. II. 550 с.
13. Словник української мови: в 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1977. Т. VIII. 927 с.

REFERENCES

1. Barvina N.O. (2012) Semantyko-kulturolohichni osoblyvosti somatychnoi frazeolohii [Semantic and cultural features of somatic phraseology]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. № 1. S. 44–48 [in Ukrainian].
2. Berta E.T. (2017) Frazeolohizmy iz somatychnym komponentom u suchasnykh uhorskii ta ukrainskii movakh [Phraseologisms with a somatic component in modern Hungarian and Ukrainian languages]. *Visnyk KNLU. Serii Filolohiia*. Tom 20. № 2. S. 54–62 [in Ukrainian].
3. Venzhynovych N. (2006) Pro linhvokulturolohichnu ta etnopsykholohichnu spetsyfyku idiomatyky [On the linguo-cultural and ethnopsychological specifics of idiomatics]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva (Zbirnyk naukovykh prats) / Vidp.red. I.V. Sabadosh*. Vypusk 10. Uzhhorod. S. 10–20 [in Ukrainian].
4. Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy [Encyclopedic dictionary of symbols of Ukrainian culture]. Za zahalnoi redaktsiieiu V.P. Kotsura, O.I. Potapenko, V.V. Kuibidy. 5-e vydannia. Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V.M., 2015. 912 s. [in Ukrainian].
5. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]: Slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
6. Kalko V. (2012) Linhvokulturnyi analiz somatyzmu yazyk v ukrainskykh paremiakh [Linguocultural analysis of somatism tongue in Ukrainian paremias]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii Filolohiia (movoznavstvo)*. №16. S. 135–140 [in Ukrainian].
7. Kevliuk I.V. (2012) Strukturno-semantychna ta etnokulturolohichna kharakterystyka somatyzmiv (na prykladi frazem iz komponentom oko) [Structural-semantic and ethnocultural characteristics of somatisms (on the example of phrases with an eye component)]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Vypusk 8. S. 75–83 [in Ukrainian].
8. Kerlot Khuan Eduardo (1994) Slovar simbolov [Symbol Dictionary]. Moskva: REFL-book. 608 s. [in Russian].
9. Kononenko V. (2002) Slovesni symboly v semantychnii strukturi frazemy [Verbal symbols in the semantic structure of phraseology]. *MOVA. KULTURA. STYL. Zbirnyk statei*. Kyiv – Ivano-Frankivsk. S. 226–236 [in Ukrainian].
10. Paten I. (2015) Somatychnyi komponent u skladi frazeolohichnykh odynts zi znachenniam peremishchennia u prostori (na materialy ukrainskoi, polskoi ta anhliiskoi mov) [Somatic component in the composition of phraseological units with the meaning of movement in space (on the material of Ukrainian, Polish and English)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii «Filolohiia»*. Vypusk 36. S.88–96 [in Ukrainian].
11. Prykhodko I.M. (2016) Somatychna leksyka: mezhi poniattia ta spoba klasyfikatsii [Somatisms: boundaries of the concept and an attempt at classification]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. № 1. S. 203–212 [in Ukrainian].
12. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: V 11-ty t. Kyiv: Naukova dumka, 1971. T. II. 550 s. [in Ukrainian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: V 11-ty t. Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. VIII. 927 s. [in Ukrainian].

SOMATISMS IN THE TRANSCARPATHIAN PHRASEMIC DIALECT STOCK OF THE RUSKI KOMARIVTSI VILLAGE IN THE UZHGOROD DISTRICT: ETHNOLINGUISTIC ASPECT

Abstract. The article is devoted to the study of phraseology with components-somatisms, which keep in touch with the worldviews of the speakers, serve as a source of ethnocultural and spiritual information. Somatisms with high and medium phrase-forming activity within the phrasemics of the dialect of Ruski Komarivtsi village of Uzhgorod District of Zakarpattia Region are analyzed, the peculiarities of the symbolic meaning of somatisms-components with the bearers of typical folk ideas are outlined. It is found that the functioning of somatisms in the composition of phraseological system demonstrates the features of figurative and emotional thinking, ethnocultural memory of speakers, the associative connection with the functional load of the somatic component.

The highest phrase productivity is characterized by the components of the *hand*, *foot*, *head*, which are associated with the physical, intellectual and psycho-emotional spheres as mandatory components of a harmonious existence. The symbolism of somatisms is multifaceted and reflects the values of the speakers: the *eye* mainly symbolizes truth, the ability to objectively perceive and evaluate reality; *mouth* and *tounge* are representatives of speech activity; *teeth* are associated with strength, weapons; *ears* can serve as valuable means of physical and emotional state, the *heart* symbolizes the emotional and sensory sphere; mainly negative symbolic load is realized by components of a *nose* (symbolizes negative displays of activity of the person) and a *finger* (is associated with

labor activity). A special place in the spiritual culture of the villagers is occupied by the *soul*, which is a symbol of immortality, eternity of the believe of human, and in the composition of phrases often characterizes the emotional activities of man, internal mental experiences. It is concluded that the symbolic content of somatisms is the result of the anthropocentric nature of the reproduction of reality and testifies to the peculiarities of figurative-emotional thinking, mental activity of man. The analyzed somatic components in the phraseology of the village dialect are representatives of ethnocultural information and are associated with an extensive system of magical and religious ideas.

Keywords: phraseology, somatism, symbolic meaning, ethnocultural information, dialect of Ruski Komarivtsi village.

© Баньої В., Петруляк Н., 2020 р.

Вероніка Баньої – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7957-8080>

Veronika Banyoi – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7957-8080>

Наталія Петруляк – учитель української мови та літератури Руськокомарівської ЗОШ I–III ступенів, село Руські Комарівці, Ужгородський район, Закарпатська область, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-4349-8000>

Natalia Petrulyak – Teacher of Ukrainian Language and Literature of Ruski Komarivtsi Secondary School of the I–III degrees, Ruski Komarivtsi, Uzhhorod District, Transcarpathian Region, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-4349-8000>